

บทที่ 2

การสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับเกษตรยั่งยืนที่ผ่านมา

1. การสำรวจงานวิจัยจากเอกสารทุติยภูมิ

สถาบันซึ่งดำเนินการวิจัยการเกษตรของภาคใต้ประกอบด้วย 2 หน่วยงานหลัก ๆ คือ 1) สถาบันการศึกษาคือ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตนครศรีธรรมราช 2) หน่วยงานด้านการวิจัยและพัฒนาของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์คือ สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 7 และ 8 ซึ่งพัฒนามาจากสถาบันวิจัยระบบการทำฟาร์มในอดีต สังกัดกรมวิชาการเกษตร

หน่วยงานข้างต้นได้ทำการวิจัยและพัฒนางานด้านการเกษตรในภาคใต้มาเป็นระยะเวลา มากกว่า 20 ปี โดยส่วนใหญ่จะเน้นการวิจัยรายชนิดพืช-สัตว์หรือรายสินค้าเกษตร (Commodity Base) และเฉพาะในสาขาวิชาซึ่งผู้วิจัยสังกัดอยู่ ซึ่งเป็นไปตามกระแสการพัฒนาเกษตรเชิงเดี่ยว แม้ว่าจะเกิดความพยายามที่จะผลักดันให้มีการวิจัยที่ก่อให้เกิดผลต่อผู้ใช้คือ เกษตรกรโดยตรง ด้วยการย้ายสถานที่ทำการวิจัยจากสถานีวิจัย (Station Study) มาสู่แปลงเกษตรกร (On Farm Study) เนื่องจากปัญหาความแตกต่างอย่างมากระหว่างผลการวิจัยจากสถานีวิจัยกับผลที่เกษตรกรได้รับเมื่อนำไปปฏิบัติ ตลอดจนความพยายามรวมทีมนักวิจัยจากหลายสาขาวิชา เพื่อมาแก้ปัญหาให้กับเกษตรกรภายใต้ชื่อ “การวิจัยเชิงระบบ” (Farming System) แนวคิดดังกล่าวได้เข้าสู่สถาบันการศึกษา และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยตั้งสถาบันวิจัยระบบการทำฟาร์มขึ้น แต่ก็มีผลงานอยู่ในวงจำกัด ในขณะที่สถาบันวิจัยระบบการทำฟาร์มได้ปิดตัวลงและเปลี่ยนชื่อเป็นสถานีวิจัยและพัฒนาการเกษตร

ดังนั้น ผลงานวิจัยและพัฒนาด้านการเกษตรยั่งยืนในภาคใต้จึงมีอยู่น้อยมาก โดยเฉพาะงานวิจัยที่มุ่งเน้นการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์อย่างผสมผสานจะมีอยู่บ้างเฉพาะงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งเป็นกรณีศึกษาในเกษตรกรซึ่งทำเกษตรผสมผสานในพื้นที่ต่าง ๆ ในประเด็นปัจจัยกำหนดการตัดสินใจของเกษตรกร และความพร้อมของเกษตรกรในการยอมรับเทคโนโลยีต่าง ๆ หรือ นวัตกรรมใหม่ ๆ เป็นต้น (ดูรายชื่องานวิจัยในหมายเหตุท้ายบท)

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ของ บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ (บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ 2537) เรื่อง “การมีส่วนร่วมขององค์กรชาวบ้านในการพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร จังหวัดพังงา” ได้พยายามนำเสนอการพัฒนา รูปแบบใหม่ ซึ่งเน้นการวิจัยในปัญหาของเกษตรกรโดยผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย รวมทั้งตัวเกษตรกร และนำเสนอแนวทางในการปฏิบัติงานในการแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรมโดยองค์กรชาวบ้านภายใต้การ สนับสนุนและส่งเสริมจากหน่วยงานราชการและเอกชน ถือได้ว่าเป็นงานวิจัยชิ้นแรก ซึ่งทำให้

นักวิชาการ นักส่งเสริม ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องได้เริ่มเข้าใจ และตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาในรูปแบบดังกล่าว

2. การสำรวจงานวิจัยขององค์กรร่วมจัด

เพื่อให้การสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับเกษตรยั่งยืนครอบคลุมอย่างแท้จริง และให้การสัมมนาเชิงปฏิบัติการยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้ สามารถบรรลุผลตามที่วางไว้ คณะทำงานจัดการสัมมนาฯ จึงเสนอให้มีนำเสนอสถานภาพงานวิจัยและพัฒนาขององค์กรร่วมจัดทั้งหมด โดยให้คณะทำงานขององค์กรร่วมจัดทั้งหมดเป็นผู้รวบรวมข้อมูลตามแบบสอบถาม และส่งให้ตัวแทนจากคณะทำงานเป็นผู้รวบรวมนำเสนอในการสัมมนาฯ

นอกจากนี้ คณะทำงานยังได้มีการประชุมเพื่อสรุปความหมายของเกษตรยั่งยืนร่วมกัน และพบว่าแนวคิดในการให้ความหมายหรือการกำหนดรูปแบบอย่างตายตัวนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ทั้งนี้เพราะเกษตรยั่งยืนนั้นมีความหมายกว้างไม่ยึดติดรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือเทคโนโลยีอันใดอันหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของแนวคิดหรือปรัชญาการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคมรูปแบบใหม่หรือกระบวนทัศน์ใหม่ จึงเสนอเป็นกรอบแนวคิดกว้าง ๆ ของเกษตรยั่งยืนคือ กิจกรรมการเกษตรที่คำนึงถึงการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมเสียหายและทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้น

มีหน่วยงานที่ส่งแบบสำรวจงานวิจัยและพัฒนาที่เกี่ยวข้องเกษตรยั่งยืนจำนวน 6 หน่วยงาน คือ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ และปัตตานี และสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตนครศรีธรรมราช ตัวแทนจากสำนักวิจัยและการเกษตรเขตที่ 8 (สวพ. 8) ศูนย์วิจัยยาง สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ (NGO) และโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ (ประมง) โดยรายละเอียดทั้งหมดปรากฏอยู่ในภาคผนวก

ทุกหน่วยงานจะรวบรวมเฉพาะงานที่เกิดขึ้นในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา เมื่อพิจารณาตามประเด็นการวิจัยโดยส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องระบบการผลิตหรือเทคโนโลยีการผลิต ยกเว้นงานวิจัยของ สกย. เป็นประเด็นด้านการแปรรูปและการตลาดเฉพาะของยางพาราเท่านั้น นอกจากนี้ งานวิจัยจาก มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ (NGO1) และโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ (NGO2) เน้นภาพรวมในหลายประเด็นเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกร และการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

เมื่อพิจารณาตามแนวคิดของเกษตรยั่งยืนข้างต้นพบว่า มีระดับแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น งานจากสกย. จะเน้นมิตติความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ (ที่เพิ่มมากขึ้น) เท่านั้น ส่วนของ สวพ. 8 และ สถาบันราชมงคล เพิ่มมิตติความยั่งยืนในระบบนิเวศน์ ในขณะที่งานวิจัยจากมหาวิทยาลัยสงขลา

นครินทร์ วิชาเขตปัตตานี และ NGO1 และ NGO2 จะเน้นความยั่งยืนในมิติอื่น ๆ เช่น สังคม และ วัฒนธรรม เป็นต้น

วิธีการศึกษาในงานวิจัยที่เกี่ยวกับระบบการผลิตและเทคโนโลยีการผลิต โดยส่วนใหญ่เน้นศึกษาที่ตัวเกษตรกรโดยตรง โดยย้ายจากสถานีทดลองหรือแปลงทดลองมาสู่ฟาร์มของเกษตรกร ยกเว้น งานส่วนหนึ่งของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิชาเขตนครศรีธรรมราช ในขณะที่งานของ NGO เป็นการศึกษาเชิงพรรณนาจากกรณีศึกษาต่าง ๆ

งานวิจัยโดยส่วนใหญ่เน้นให้เกษตรกรมีส่วนร่วม แต่งานวิจัยซึ่งเกษตรกรเป็นผู้ริเริ่มร่วมกับทีมนักวิจัยยังมีอยู่น้อย เช่น งานของสวท. 8 ดำเนินการให้เกษตรกรและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมและมองปัญหาในลักษณะเป็นองค์รวมมากขึ้นแต่จะเน้นหนักไปที่การพัฒนาเทคโนโลยีเป็นหลัก ส่วนงานของสถาบันการศึกษามีทิศทางการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในระดับที่ต่างกันเช่นเดียวกัน กล่าวคือ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิชาเขตนครศรีธรรมราช กำลังปรับเปลี่ยนทิศทางการทดสอบและสาธิตที่ริเริ่มโดยสถาบันไปสู่การวิจัยและพัฒนาในพื้นที่ของชุมชน โดยความต้องการของชุมชนและให้ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น แต่การวิจัยนำโดยนักวิจัยเป็นหลัก ส่วนการวิจัยที่ดำเนินการโดยศูนย์วิจัยระบบเกษตรทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คณะทรัพยากรธรรมชาติ ยังมีลักษณะงานวิจัยที่ดำเนินการโดยนักวิจัยเช่นเดียวกัน แม้ว่าวัตถุประสงค์และเป้าหมายเน้นเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม แต่การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการวิจัยและพัฒนาไม่ชัดเจน เกษตรกรยังเป็นผู้ถูกวิจัยอยู่เช่นเดิม ในขณะที่ยังขาดการนำนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิชาเขตปัตตานี ดำเนินการในลักษณะการวิจัยเพื่อท้องถิ่นนำไปสู่การวิจัยที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยหรือทำวิจัยเอง โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นที่เล็งคาดหวังให้ชุมชนมีความเข้มแข็งตัดสินใจในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเองมากยิ่งขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

สัมฤทธิ์ผลของงาน โดยส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นว่ามีงานวิจัยเกิดขึ้นและเสร็จสิ้นลง แต่การนำผลของการวิจัยไปพัฒนาได้มากหรือน้อยนั้นยังมีความไม่ชัดเจนและเป็นข้อสงสัยอยู่ แต่ก็มียางานวิจัยของสวท. 8 และงานวิจัยจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิชาเขตปัตตานี ซึ่งคำนึงถึงการนำผลการวิจัยไปใช้ในการพัฒนาในคอนเริ่มต้นโครงการอย่างชัดเจน ในขณะที่งานวิจัยของ NGO1 กลับมีความชัดเจนในการนำผลของงานไปใช้ในการเผยแพร่ให้แก่เกษตรกร และผู้เกี่ยวข้องต่าง ๆ ให้มาสนใจเกษตรกรรมยั่งยืนมากยิ่งขึ้นในชื่อของ “เกษตรกรรมทางเลือก” และ NGO2 ซึ่งสร้างความตระหนักในผลของการใช้วิธีการจับปลา ซึ่งอาจก่อให้เกิดความไม่ยั่งยืนของทรัพยากรทางทะเลในอนาคต

ความไม่ชัดเจนของสัมฤทธิ์ผลของงานทั้งในส่วนขององค์ความรู้ที่ได้ การนำผลการวิจัยไปใช้ และผลกระทบต่อเกษตรกรในด้านต่าง ๆ ข้างต้น อาจเกิดจากการขาดเครื่องมือในการประเมินความสัมฤทธิ์ผลของงานหรือเครื่องชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาเกษตรยั่งยืนก็เป็นได้หรือการไม่ได้คำนึงถึงประเด็นดังกล่าว นับตั้งแต่เริ่มโครงการ

จุดแข็งของงานวิจัยและพัฒนาโดยส่วนใหญ่จะมีความแตกต่างกันค่อนข้างมากขึ้นอยู่กับลักษณะงานที่ทำ และปริมาณงานที่เกิดขึ้น ในขณะที่จุดอ่อนของงานโดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการขาดการสนับสนุนอย่างจริงจังของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง และความร่วมมือของเกษตรกร กอปรกับเป็นงานที่ต้องใช้เวลานานทำให้ต้องมีการติดตามและประสานความร่วมมืออย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นข้อจำกัดอย่างมากต่อผู้เกี่ยวข้องที่มีภารกิจหลายด้าน

งานวิจัยและพัฒนาที่กำลังดำเนินการโดยส่วนใหญ่เป็นงานต่อเนื่องกับงานที่ผ่านมา ยกเว้นงานวิจัยจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ที่เน้นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยนักวิชาการทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานและที่ปรึกษาในขณะที่ชุมชนและฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ทำวิจัย และในส่วนของสภย. เป็นโครงการที่เน้นความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นคือ อบต. เป็นต้น

ความคาดหวังของงานนั้น โดยส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องความรู้ที่เกษตรกรหรือชุมชนได้รับ อันเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองหรือการเรียนรู้โดยผ่านการฝึกอบรม

ส่วนความคิดเห็นของผู้รวบรวมข้อมูลงานในอนาคต โดยส่วนใหญ่จะเห็นในลักษณะเดียวกันว่าควรเป็นงานวิจัยและพัฒนาที่เน้นความร่วมมือจากเกษตรกรและผู้บริโภค ตลอดจนชุมชนและผู้เกี่ยวข้องฝ่ายต่าง ๆ แต่การเปลี่ยนผ่านรูปแบบการทำงานแบบเฉพาะหน่วยงานไปสู่การทำงานแบบระหว่างหน่วยงานหรือภาคีความร่วมมือนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องง่าย กระบวนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวจึงเป็นเรื่องสำคัญว่าจะทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะเป็นแนวคิดที่มององค์รวม (Holistic Approach) ในขณะที่ระบบความคิด วัฒนธรรมการทำงานยังเป็นแบบเดิมที่มองแยกส่วนไม่เน้นความร่วมมือ ตลอดจนกฎระเบียบของราชการและการบริหารงบประมาณแบบหน่วยงานใดหน่วยงานมัน

หมายเหตุ

- 1) รายงานวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา เรื่อง การพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืนสำหรับเกษตรกรชาวสวนยางพารา : ศึกษาความเป็นไปได้ในการเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในสวนยางพารา จังหวัดสงขลาและสตูล โดยนางสาวยุพิน รามณีย์ สาขาวิชาการเกษตร ปีการศึกษา 2541
- 2) รายงานวิจัยเรื่อง การตัดสินใจทำการเกษตรระบบไร่นาสวนผสมของเกษตรกรในอำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา ของศิริจิต ทุ่งหว้า สมยศ ทุ่งหว้า ประสงค์ หนูแดง ภาควิชาพัฒนาการเกษตร ปี 2541
- 3) รายงานวิจัยเรื่อง ความพร้อมของเกษตรกรต่อการทำเกษตรแบบผสมผสาน : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดสงขลา โดยผู้เข้าร่วมการฝึกอบรมหลักสูตร “นักวิจัยทางสังคมศาสตร์” รุ่นที่ 45 ศูนย์ศึกษาและฝึกอบรมการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ปี 2538